

Resultaten in kort bestek

Peil.Burgerschap einde basisonderwijs 2019-2020 geeft zicht op de burgerschapscompetenties van leerlingen in groep 8 van het basisonderwijs (bo), voor burgerschapskennis ook in vergelijking met eerder peilingsonderzoek. Daarnaast brengt het onderzoek het onderwijs in burgerschapsvorming op de scholen in kaart. Tot slot is bekeken welke algemene en aan burgerschap gerelateerde kenmerken van leerlingen, leerkrachten en klassen samenhangen met de verschillen in burgerschapscompetenties.

Burgerschapscompetenties zijn voor leerlingen van belang om te kunnen functioneren in een samenleving met diversiteit, individualisering en snelle sociale en economische veranderingen. Deze competenties maken het voor leerlingen bovendien mogelijk om hun leven volgens hun eigen wensen vorm te geven en de doelen te verwezenlijken die ze belangrijk vinden.

De afgelopen jaren is er in toenemende mate aandacht voor de bijdrage van scholen aan de ontwikkeling van de burgerschapscompetenties van hun leerlingen. Sinds 2006 hebben scholen de wettelijke opdracht om aandacht te besteden aan actief burgerschap en sociale integratie. Deze opdracht is met ingang van schooljaar 2021-2022 verder aangescherpt. Net als voor andere leergebieden zoals taal en rekenen, moeten scholen een doelgericht en samenhangend aanbod voor burgerschap realiseren en de resultaten hiervan inzichtelijk kunnen maken.

Dit vraagt om zicht op de wijze waarop scholen het onderwijs op het gebied van burgerschapsvorming vormgeven en inrichten. Ook is het belangrijk om burgerschapscompetenties van leerlingen en de ontwikkeling hiervan over de tijd in kaart te brengen. Omdat er weinig bekend is over de manier waarop scholen de burgerschapscompetenties doelgericht en effectief kunnen bevorderen (Dijkstra, 2012), is het bovendien relevant om na te gaan welke kenmerken van het burgerschaps-onderwijs samenhangen met de burgerschaps-

competenties van leerlingen. Dit alles stond centraal in Peil.Burgerschap, het peilingsonderzoek naar het burgerschapsonderwijs en de burgerschapscompetenties van leerlingen in groep 8 van het basisonderwijs. Omdat Peil.Burgerschap einde basisonderwijs in schooljaar 2019-2020 is uitgevoerd, schetst het onderzoek een beeld van de stand van zaken voorafgaand aan de inwerking-treding van de nieuwe wetwijziging.

Burgerschapscompetenties

Onder burgerschapscompetenties verstaan we de competenties die nodig zijn om op een goede manier om te gaan met anderen, en om bij te dragen aan de samenleving, de democratie en de gemeenschappen waarin leerlingen (nu en later) leven. Daarbij zijn zowel kennis en houdingen als vaardigheden van belang, evenals het vermogen om deze op passende wijze in te zetten, gegeven de situatie waarover het gaat (cf. Dijkstra, 2012; Dijkstra et al. 2018).

In dit peilingsonderzoek brachten we de kennis, vaardigheden en attitude in kaart voor de 4 sociale taken die jongeren als burgers in onze samenleving moeten kunnen vervullen: omgaan met conflicten, omgaan met verschillen, democratisch handelen en maatschappelijk verantwoord handelen. Burgerschapsvaardigheid is daarbij op 2 manieren gemeten: als toegepaste burgerschapskennis en als zelf-ingeschatte vaardigheid. Omdat er voor burgerschapscompetenties geen standaarden of

beheersingsdoelen zijn, is het niet mogelijk een directe, inhoudelijke duiding te geven aan de gemeten competenties. Wel kunnen we beschrijven hoe deze verschillen van het vorige peilingsonderzoek (alleen voor burgerschapskennis) en tussen groepen leerlingen.

Burgerschapskennis leerlingen loopt flink uiteen

Met een beheersing tussen de 7% en 98% van alle kennisopgaven, verschilt het niveau van burgerschapskennis tussen leerlingen aanzienlijk. Wel beheersen 4 op de 5 leerlingen tussen de 54% en 86% van alle kennisopgaven.

Over het algemeen worden opgaven met betrekking tot het domein 'maatschappelijk verantwoord handelen' door de meeste leerlingen beheerst. Het moeilijkst voor de leerlingen zijn de opgaven die het leggen van relaties vereisen tussen de manier waarop sociale en politieke processen werken en de toepassing daarvan (onderdeel van het domein 'democratisch handelen').

Hoge samenhang tussen burgerschapskennis en de toepassing ervan

De mate waarin leerlingen hun burgerschapskennis kunnen toepassen, hangt nauw samen met de burgerschapskennis zelf. Hier beheersen 4 op de 5 leerlingen tussen de 50% en 89% van de opgaven die gaan over het toepassen van burgerschapskennis. Leerlingen met een over het algemeen lage vaardigheid in het toepassen van burgerschapskennis beheersen vooral opgaven met betrekking tot het 'omgaan met conflicten' en het 'omgaan met verschillen'. Opgaven op het gebied van 'democratisch handelen' worden voor de leerlingen relatief gezien makkelijker naarmate hun vaardigheid in het toepassen van kennis toeneemt. Opgaven die het moeilijkst zijn voor leerlingen zijn de opgaven met een wat hoger abstractieniveau en opgaven die het toepassen van abstracte kennis vereisen.

Aanzienlijke verschillen tussen leerlingen in inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheid

Als het gaat om de inschatting van de eigen burgerschapsvaardigheid, dan zien we dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen leerlingen: de 10% leerlingen met de laagste inschatting heeft geen tot weinig vertrouwen in de eigen burgerschapsvaardigheid, terwijl de 10% leerlingen met de hoogste inschatting hier veel vertrouwen in heeft. Over het algemeen schatten leerlingen hun eigen vaardigheid met betrekking tot het omgaan met conflicten en het maatschappelijk verantwoord

handelen redelijk hoog in. Binnen het domein 'omgaan met verschillen' zien we een grote variatie in de wijze waarop leerlingen hun eigen vaardigheid inschatten. Op sommige aspecten van dit domein, zoals bijvoorbeeld de vaardigheid in het 'kritisch onderzoeken van de beeldvorming rond sekse, gender, seksualiteit en geaardheid in de media', schatten leerlingen hun eigen vaardigheid beduidend lager in dan op andere aspecten.

Burgerschapshouding gematigd positief

Van de leerlingen hebben 4 op de 5 een burgerschapshouding die als gematigd positief te typeren is. Dit geldt met name voor houdingen ten aanzien van het samenwerken in een groep (binnen het domein 'omgaan met conflicten'), het omgaan met verschillen, het vertrouwen in instituties (binnen het domein 'democratisch handelen') en aspecten van goed burgerschap (binnen het domein 'maatschappelijk verantwoord handelen'). Hun houdingen ten aanzien van het actief bijdragen aan de democratische besluitvorming op kleine en grote schaal zijn beduidend minder positief.

Burgerschapskennis groep 8-leerlingen licht gedaald sinds 2009; in tweede leerjaar voortgezet onderwijs omgekeerde trend

In 2009 is de burgerschapskennis van groep 8-leerlingen voor het laatst gemeten (Wagenaar et al., 2011). Toen was één van de conclusies dat de burgerschapskennis op dat moment nog ver onder het gewenste resultaat lag. Een vergelijking met de resultaten van het huidige peilingsonderzoek laat tussen 2009 en 2020 een lichte daling van de burgerschapskennis zien. Dit maakt de afstand tussen het gewenste en gerealiseerde onderwijsresultaat nog wat groter. In 2016 werd in de International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) onder tweedeklassers van het voortgezet onderwijs een lichte toename van burgerschapskennis gevonden. Ook hier werden resultaten vergeleken met een laatste meting in 2009. Binnen het voortgezet onderwijs is er daarmee een andere trend zichtbaar dan in het primair onderwijs.

Verschillen in burgerschapscompetenties

Verschillen in burgerschapscompetenties vinden we vooral tussen leerlingen en in mindere mate tussen klassen. De context van de klas blijkt voor de burgerschapsattitude van een leerling iets belang-

rijker te zijn dan voor de burgerschapskennis, de vaardigheid in het toepassen van kennis en de zelf-ingeschatte burgerschapsvaardigheid.

Positieve samenhang verwachte deelname aan samenleving met burgerschapsattitude en zelf-ingeschatte vaardigheid

Leerlingen die inschatten in de toekomst deel te nemen aan burgerschapsactiviteiten, zoals vrijwilligerswerk in hun eigen stad of dorp, hebben een positievere houding ten aanzien van burgerschap en schatten hun eigen burgerschapsvaardigheid hoger in. Voor burgerschapsattitude geldt bovendien dat leerlingen die vaker het nieuws volgen (via krant, televisie of sociale media), een positievere houding ten aanzien van burgerschap hebben. Tot slot zien we dat leerlingen een positievere burgerschapsattitude hebben als er sprake is van een klaklimaat waarin er ruimte is voor discussie en als de leerkracht en leerlingen een goede relatie hebben.

Leerlingen met hoger schooladvies hebben meer burgerschapskennis en hogere vaardigheid in het toepassen ervan

Bij burgerschapskennis en het toepassen ervan zien we een verband met het voorlopig schooladvies van de leerling: hoe hoger het schooladvies, des te hoger de burgerschapskennis en de vaardigheid in het toepassen ervan. Daarnaast zijn meisjes iets beter in het toepassen van burgerschapskennis dan jongens.

Het onderwijsleerproces burgerschap

Concrete visie op burgerschapsonderwijs en leerlijn weinig aanwezig

De visie op burgerschapsonderwijs is over het algemeen niet vergaand geconcretiseerd: iets minder dan een zesde van de leerkrachten en een derde van de schoolleiders geeft aan dat er op hun school een visiedocument voor het burgerschapsonderwijs is. Leerkrachten vinden vaker dan schoolleiders dat zij op school burgerschapsonderwijs op hun eigen wijze concretiseren. Concretisering van burgerschapsonderwijs vindt volgens schoolleiders en leerkrachten vooral plaats door het maken van afspraken over de opzet en activiteiten voor burgerschapsvorming. Er is nog niet veelvuldig sprake van een leerlijn burgerschap

of van het vastleggen van de wijze waarop het aanbod zich verhoudt tot de kerndoelen op het gebied van burgerschap: op ongeveer een vijfde van de scholen is hier sprake van.

Belang van burgerschapsvorming wordt onderschreven, maar er is matig inzicht bij bestuur en schoolleiding in invulling burgerschapsonderwijs

Nagenoeg alle leerkrachten vinden burgerschapsvorming belangrijk of heel belangrijk; ongeveer driekwart van de leerkrachten vindt dit ook een taak van de school. Volgens zo'n twee derde van de schoolleiders en leerkrachten denkt men op school (ongeveer) gelijk over het belang van burgerschap. Schoolleiders en leerkrachten verschillen wel als het gaat om de mate waarin het bestuur en de schoolleiding inzicht hebben in hoe de leerkrachten burgerschapsvorming invullen. Schoolleiders zijn hier in beide gevallen duidelijk positiever over dan leerkrachten: iets minder dan de helft van de schoolleiders geeft aan dat het bestuur (goed) inzicht heeft in de invulling van burgerschapsvorming, tegenover een derde van de leerkrachten. Voor het inzicht van de schoolleiding in de invulling van burgerschapsvorming is dit respectievelijk vier vijfde (schoolleiding) versus de helft (leerkrachten). Dit verschil tussen schoolleiders en leerkrachten is er ook ten aanzien van de afstemming van burgerschapsonderwijs tussen leerjaren: volgens de helft van de schoolleiders is hier sprake van, terwijl een derde van de leerkrachten dit herkent.

Burgerschapsonderwijs moet volgens schoolleiders en leerkrachten verder ontwikkeld worden

Burgerschapsonderwijs is op scholen weliswaar een belangrijk onderwerp, maar zou volgens ongeveer twee derde van de schoolleiders en leerkrachten op hun school wel verder ontwikkeld moeten worden. Op ongeveer de helft van de scholen formuleren leerkrachten geen concrete leerdoelen voor burgerschapsvorming, wordt de burgerschapsonderwijsontwikkeling van leerlingen niet systematisch gevolgd en vindt er geen periodieke bijstelling van het burgerschapsonderwijs plaats op basis van ervaringen en resultaten.

Burgerschapsonderwijs op twee derde van de scholen centraal gecoördineerd; in 5% van de gevallen door een speciale coördinator

Op twee derde van de scholen is er sprake van (centrale) coördinatie op het gebied van burgerschapsonderwijs. In de meeste gevallen gaat het dan

om (een lid van) de schoolleiding die als taak heeft het burgerschapsonderwijs te coördineren/ stimuleren; op 5% van deze scholen is er (ook) een speciale coördinator voor het burgerschapsonderwijs aanwezig.

Burgerschap komt vooral terug in schoolcultuur en schoolklimaat, en bij onderwijs in wereldoriëntatie

Burgerschapsonderwijs komt op de meeste scholen (onder andere) terug in de manier waarop er op school met elkaar wordt omgegaan en in de algehele sfeer op de school. Het vormgeven van burgerschap als een apart vak of onderdeel van het curriculum komt weinig voor. Burgerschapsvorming komt vooral aan bod bij wereldoriëntatie, maar ook veel bij lessen godsdienst of levensbeschouwing en begrijpend lezen. Leerkrachten zeggen gemiddeld bijna 4 uur per week aan burgerschapsvorming te besteden; de helft van de leerkrachten besteedt hieraan 2,5 uur of meer. De genoemde tijdsbesteding varieert behoorlijk tussen leerkrachten.

Accent in leerdoelen en lessen ligt op persoonsvorming en sociale omgang

De meest voorkomende leerdoelen voor burgerschap zijn doelen op het gebied van persoonsvorming en sociale omgang. Het gaat dan bijvoorbeeld om doelen zoals 'leren samenwerken' en 'bevorderen van zelfvertrouwen en vertrouwen in eigen kunnen'. Maatschappelijke leerdoelen, zoals 'kritisch leren nadenken over de samenleving, wetten, het handelen van autoriteiten en dergelijke', komen het minst voor en krijgen ook de minste nadruk. Voor alle type leerdoelen geldt dat er vooral sprake is van globale doelen en (vrijwel) niet van doelen per klas of per leerling. Met name bij leerdoelen die betrekking hebben op persoonsvorming en sociale omgang geven schoolleiders soms aan doelen per leerling te stellen, zoals het bevorderen van zelfcontrole of zelfvertrouwen. Ook in hun lessen besteden leerkrachten met name aandacht aan doelen op het gebied van persoonsvorming en sociale omgang, en het minst aan de maatschappelijke leerdoelen. Leerkrachten geven echter ook aan redelijk veel aandacht te besteden aan leerdoelen met betrekking tot omgaan met verschillen (zoals 'werken aan respect voor elkaar, naar anderen willen luisteren en de dialoog aangaan').

Vooraf lesmateriaal bij niet-vakgebonden curriculumonderdelen veel gebruikt voor invulling burgerschapsonderwijs

Vrijwel alle leerkrachten gebruiken lesmateriaal bij hun burgerschapsonderwijs. In de meeste gevallen

gaat het om lesmateriaal dat behoort bij niet-vakgebonden curriculumonderdelen (zoals Schooltv) of een specifieke, bestaande methode. Tijdens de lessen gebruiken de meeste leerkrachten de leerstof uit de lesmethode, bespreken ze actuele kwesties en maken ze gebruik van klassikale werkvormen.

Minder dan de helft van de leerkrachten houdt leerresultaten bij

Twee vijfde van de leerkrachten geeft aan de leerresultaten voor burgerschap bij te houden. Dit betreft met name vaardigheden (zoals sociale vaardigheden en samenwerken), houdingen (bijvoorbeeld verantwoordelijkheidsgevoel en rekening houden met anderen) en intrapersoonlijke aspecten (zoals zelfvertrouwen en zelfcontrole). De helft van de leerkrachten die resultaten bijhouden, gebruikt deze informatie vervolgens niet om de lessen burgerschapsonderwijs aan te passen.

Achtergrondkenmerken van leerlingen en leerkrachten

Leerlingen nemen met name deel aan burgerschapsactiviteiten dicht bij hun belevingswereld en schatten hun toekomstige maatschappelijke activiteiten positief in

Leerlingen ondernemen het vaakst burgerschapsactiviteiten die dicht bij hun belevingswereld staan. Zij doen vooral vaak mee aan sportwedstrijden en muziek-, dans- en/of toneelvoorstellingen. Het meedoen aan activiteiten ter verbetering van de school (bijvoorbeeld de leerlingenraad), democratische activiteiten (bijvoorbeeld debatten) of het meedoen aan maatschappelijke activiteiten (bijvoorbeeld vrijwilligerswerk) komt aanzienlijk minder voor.

Over hun verwachte toekomstige deelname aan maatschappelijke activiteiten zijn leerlingen erg positief. Zij verwachten vooral activiteiten te gaan ondernemen om het milieu te beschermen en te helpen bij een organisatie die zich inzet voor goede doelen.

Leerlingen volgen het nieuws vooral op tv, internet of via sociale media

Meer dan de helft van de leerlingen kijkt thuis best vaak of heel vaak het (jeugd)journaal en het nieuws op internet of sociale media. Iets minder dan een tiende van de leerlingen leest krantenartikelen over wat er gebeurt in Nederland of andere landen.

Relatie met leerkracht en medeleerlingen (zeer) positief

Over het algemeen hebben leerlingen een positief beeld over de relatie die zij hebben met hun leerkracht. Over de relatie met hun klasgenoten zijn leerlingen nog positiever. In de klas ervaren leerlingen in redelijke mate de ruimte om zich te uiten en in gesprek te gaan. De meeste leerlingen geven bovendien aan zich veilig te voelen op hun school.

Leerkrachten voelen zich overwegend goed voorbereid om les te geven over burgerschap

Leerkrachten voelen zich iets bekwaamer in het lesgeven over algemene burgerschapsaspecten dan over het politieke systeem. Bijna alle leerkrachten voelen zich goed voorbereid om de leerlingen kritisch zelfstandig denken bij te brengen en les te geven over stemmingen en verkiezingen. Zij voelen zich het minst, maar nog steeds redelijk, bekwaam in het lesgeven in etnische verschillen en over de wereldgemeenschap en internationale organisaties.

De peiling Burgerschap einde bo 2019-2020

Peil.Burgerschap vond plaats in het schooljaar 2019-2020 op een representatieve steekproef van 94 basisscholen (130 klassen) met 2.237 leerlingen. Op 20 van deze scholen heeft ook een verdiepend onderzoek plaatsgevonden om zicht te krijgen op de mate waarin en wijze waarop de scholen het burgerschapsonderwijs (in samenhang) vormgeven. De dataverzameling voor dit peilingsonderzoek vond plaats in het voorjaar van 2020. In verband met het uitbreken van het coronavirus in het voorjaar van 2020 en het om die reden voortijdig beëindigen van het onderzoek, zijn tot slot in de zomer en het najaar van 2020 telefonische interviews gehouden met 20 schoolleiders over de (mogelijke) impact van de coronacrisis op het burgerschapsonderwijs.

Invloed van de coronacrisis

Een half jaar na de intrede van de coronacrisis in de samenleving en het onderwijs, zijn er weinig indicaties dat scholen onder invloed van de crisis anders zijn gaan denken over de maatschappelijke opdracht van het onderwijs en de bevordering van burgerschap door de school. De focus ligt ten tijde van de crisis vooral op het draaiende houden van de school en het wegwerken van eventuele achterstanden. Daarin speelt burgerschapsvorming een kleine rol. Plannen voor een andere invulling van het burgerschapsonderwijs zijn er wel, maar van het (structureel) vormgeven hieraan is nog geen sprake.